

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/91884>

Please be advised that this information was generated on 2019-04-26 and may be subject to change.

Is al-Qa'ida echt failliet?

Bevestigen de recente opstanden in het Midden-Oosten inderdaad het 'bankroet' van al-Qa'ida, zoals recentelijk in dit tijdschrift werd beweerd? Of moeten we, tien jaar na 9/11, nog steeds op onze hoede zijn voor een te snelle afschrijving van al-Qa'ida? De organisatie heeft sinds 2001 weliswaar flinke klappen gehad, maar het is nog te vroeg om te juichen.

In het aprilnummer van de *Internationale Spectator* schrijven Anno Bunnik & Peter B.M. Knoope dat de recente opstanden in het Midden-Oosten het 'bankroet' van al-Qa'ida bevestigen. Hoewel het omverwerpen van Arabische regimes een hoofddoel van de organisatie is, waren de aanhangers van de organisatie verrassend afwezig in de revoluties van de afgelopen maanden, zo stellen zij. Bovendien heeft de organisatie in de tien jaar sinds 9/11 niet alleen militair gezien veel te verduren gehad, maar ook haar radicale ideologie heeft onder moslims aan populariteit ingeboet vanwege de talloze islamitische burgerslachtoffers die zijn gevallen. Deze ontwikkelingen, tezamen met de 'Arabische lente', die vooral door seculiere jongeren wordt gedragen, zouden betekenen dat het idee van *jihad* (in de zin van gewapende strijd) als enige oplossing 'definitief gesneuveld' is.¹ En dit nog vóór de liquidatie van Osama bin Laden.

Inderdaad heeft al-Qa'ida flinke klappen gehad, maar de organisatie is nog lang niet uitgespeeld. Wij gaan in op de kritiek die al-Qa'ida na 9/11 te verduren heeft gekregen uit de eigen geleerden van radicaal-islamitische geleerden en organisaties. Ook behandelen we in welke mate al-Qa'ida de afgelopen tien jaar in de Arabische wereld aan populariteit heeft moeten inboeten. Ten slotte gaan we in op de vraag of al deze ontwikkelingen werkelijk het failliet van al-Qa'ida aangeven.

Jihadi kritiek op al-Qa'ida

Wij zien al-Qa'ida niet slechts als een organisatie rondom de leiders in Afghanistan/Pakistan, maar ook als een radicale ideologie die over heel de wereld verspreid is. In navolging van de Engelse journalist Jason Burke onderscheiden wij echter ook nog een

'netwerk van netwerken' van radicale groepen en personen die (al dan niet op orders van het centrale leiderschap) aanslagen plegen en waar Al-Qa'ida in de Islamitische Maghrib (AQIM) en Al-Qa'ida op het Arabisch Schiereiland (AQAP) voorbeelden van zijn. Hoewel alle drie deze varianten van al-Qa'ida al vóór 9/11 bestonden, zorgde de val van het Talibanregime, dat Bin Laden c.s. bescherming bood, ervoor dat de relatieve invloed van de 'harde kern' afnam, wat onderstreept wordt door de recente dood van Bin Laden. Tegelijkertijd werden het 'netwerk van netwerken' en vooral de ideologie steeds belangrijker.² Enerzijds kwam dit door Bin Ladens beperktere mogelijkheden na 9/11 nog aanslagen te plannen, anderzijds door de inspirerende werking die uitging van het feit dat zijn organisatie als een soort symbool van verzet tegen Amerika, Israël en het Westen ging fungeren. In een tijd waarin veel moslims kwaad waren vanwege de Amerikaanse invallen in Afghanistan en Irak, bood dit een manier om die woede te kanaliseren en er een uitlaatklep aan te geven. Het was dan ook niet toevallig dat allerlei 'lokale takken' van al-Qa'ida de kop opstaken in Irak, Saoedi-Arabië (en later Jemen) en Noord-Afrika.

Deze ogenschijnlijke vermindering van al-Qa'ida's kracht heeft ook nog een andere dimensie, namelijk de kritiek op al-Qa'ida vanuit het eigen 'netwerk van netwerken' in de vorm van radicaal-islamitische geleerden en groeperingen die zich afkeerden van al-Qa'ida's geweld, haar extreme ideeën of de radicale islam als geheel. Hoewel de precieze invloed van deze kritische uitlatingen lastig na te gaan is, heeft deze kritiek zonder meer al-Qa'ida's imago als vertegenwoordiger van *alle* radicale moslims geschaad, te meer daar de critici van de organisatie niet de eersten de besten waren.

De waarschijnlijk bekendste kritiek op al-Qa'ida vanuit radicaal-islamitische hoek kwam van de Egyptische geleerde Sayyid Imam, ook bekend als dr. Fadl. Deze radicale denker is de auteur van enkele zeer invloedrijke boeken en hij was als (geestelijk) leider verbonden aan de Egyptische Islamitische Jihad beweging, die in 1981 verantwoordelijk was voor de moord op president Anwar al-Sadat. Zo leerde hij

Ayman al-Zawahiri, de nieuwe nummer 1 van al-Qa'ida, goed kennen, aangezien deze ook lid was van de Islamitische Jihad. Hoewel Sayyid Imam, die thans in Egypte gevangen zit, gedeeltelijk verantwoordelijk was voor het leggen van de theoretische basis onder de strijd zoals al-Qa'ida die voorstond, had hij in de jaren '90 steeds meer kritiek op het ongebreidelde geweld en de falende strategie van radicale groepen. Dit culmineerde in enkele geschriften uit de afgelopen paar jaar, waarin hij de theoretische mogelijkheden tot *jihad* sterk beperkt, zich tegen burgerslachtoffers keert en bovendien hard uithaalt naar al-Zawahiri, die volgens Sayyid Imam zonder toestemming een van zijn boeken heeft veranderd en over het algemeen een bedrieger met een opgeblazen ego is.³

Een soortgelijke ideologische klap werd uitgedeeld door de Jordaanse radicale ideoloog Abu Muhammad al-Maqqisi. Ook hij heeft met diverse boeken bijgedragen aan het radicale discours van al-Qa'ida, maar ook hij zag net als Sayyid Imam in de jaren '90 wat voor gevolgen vooral het onbeperkte gebruik van *takfir* (excommunicatie) tegen andere moslims had. Hij zag met lede ogen aan dat veel strijders maar een gebrekkige kennis van de islam hadden en het daarom ook niet altijd even nauw namen met het oorlogsrecht zoals dat in de islamitische wetten (*shari'a*) te vinden is. Hoewel al-Maqqisi, die sinds september 2010 in Jordanië in de gevangenis zit, zeker niet gematigd genoemd kan worden en bijvoorbeeld de aanslagen van 9/11 toejuichte, heeft hij vooral sinds het begin van de oorlog in Irak diverse stukken geschreven waarin hij strijders vermaant en hen oproept een 'zuivere' strijd te voeren, waarbij doelwitten als andere moslims, kerken en bussen vermeden moeten worden.⁴

Het zijn echter niet alleen ideologen die kritiek hebben geleverd op al-Qa'ida, haar leiders en haar activiteiten. Zo heeft de Egyptische radicale organisatie Al-Gama'a al-Islamiyya in de jaren '90 een indrukwekkende revisie van haar ideeën ondernomen, waarbij zij de eigen ideologie volledig opnieuw heeft geformuleerd in vreedzame termen.⁵ Het was dan ook niet verwonderlijk dat deze organisatie na 9/11 felle kritiek had op al-Qa'ida en haar strijd tegen de Verenigde Staten.⁶ Hetzelfde geldt, hoewel minder ingrijpend, voor de voorheen radicale *Libyan Islamic Fighting Group* (LIFG), die ook kortgeleden de wapens heeft neergelegd.⁷

Al deze zaken samen hebben al-Qa'ida zeker niet alle legitimiteit ontnomen maar hebben daar wel een deuk in geslagen door een kritisch tegengeluid te laten

horen dat afkomstig is van de mensen die zelf bij terrorisme en de ideeën erachter betrokken waren. Hoewel deze kritiek lijkt te onderstrepen dat voor al-Qa'ida de ondergang nabij is, kan zij ook anders geïnterpreteerd worden, zoals we nog zullen zien.

Al-Qa'ida als mondiale merknaam

De afgelopen tien jaar zijn zogenaamde *franchises* van al-Qa'ida gevormd in Noord-Afrika, Irak en het Arabisch Schiereiland. Deze fragmentatie is het gevolg van de voortdurende internationale strijd tegen het terrorisme, maar anderzijds toe te schrijven aan het feit dat al-Qa'ida na 9/11 is verworpen tot een ideologie die ook radicale groepen elders in de wereld heeft bewogen zich bij al-Qa'ida aan te sluiten. Naast deze 'lokale takken' zijn er overal ter wereld individuen, ook wel *lone wolves* genoemd,⁸ die niet direct gelieerd zijn aan al-Qa'ida, maar zich wel geïnspireerd voelen door de ideologie en het 'succes' van al-Qa'ida en besluiten om op eigen houtje een terroristische aanslag te plegen. Hoewel we ons dus kunnen afvragen of we al-Qa'ida een 'organisatie', een 'netwerk' of een 'ideologie' moeten noemen, het staat buiten kijf dat al-Qa'ida een mondiale merknaam is geworden, met veel 'volgers'.⁹

Ondanks deze ontwikkelingen in de structuur van al-Qa'ida zijn zijn doel (bevrijding en bescherming van de *umma*, de wereldgemeenschap van moslims) en strategie (*jihad*) vrijwel ongewijzigd gebleven. Al-Qa'ida's 'netwerk van netwerken' heeft sinds 9/11 tientallen grote en kleine aanslagen gepleegd. Bekend zijn uiteraard de aanslagen in Madrid (2004) en Londen (2005), maar – zo stellen ook Knoope & Bunnik – opvallend genoeg richtte het merendeel van de acties zich juist tegen moslimlanden, de zg. 'vijand dichtbij'. In 2005 ontploften bommen in drie hotels in Amman, Jordanië, waarbij 59 mensen omkwamen.¹⁰ In 2007 vonden twee zelfmoordaanslagen plaats in Algiers, Algerije, waarbij 23 mensen werden gedood en vele gewonden vielen¹¹ en de Irakese tak van al-Qa'ida voerde in 2005 en 2006 een bloedige strijd tegen het Koerdische en sji'itische deel van de bevolking onder leiding van Abu Mus'ab al-Zarqawi. Het *West Point Combating Terrorism Center* heeft aan de hand van Arabische mediaberichten uitgerekend dat van 2004 tot 2008 slechts 15% van de 3010 slachtoffers van al-Qa'ida een Westerse afkomst had. Tussen 2006 en 2008 was dat zelfs maar 2% van 661 slachtoffers.¹² De vele moslim(burger)slachtoffers die zijn gevallen, hebben woedende reacties uitgelokt in de Arabische wereld, en vooral het plegen van aanslagen op *soft tar-*

gets, zoals markten en hotels, heeft de legitimiteit van al-Qa'ida's strijd sterk ondermijnd. In 2009 verscheen een trendonderzoek over de publieke opinie in moslimlanden met betrekking tot terrorisme en al-Qa'ida. Hoewel aanzienlijke groepen ondervraagden het eens zijn met bepaalde *doelen* van al-Qa'ida (het veranderen van de rol van de Verenigde Staten in moslimlanden, het islamiseren van de maatschappij en het (deels) invoeren van de *shari'a*), ziet een overgrote meerderheid de gewelddadige strategie van al-Qa'ida niet als het juiste *middel* om die doelen te verwezenlijken. Bovendien wordt het maken van burgerslachtoffers scherp veroordeeld door de ondervraagden.¹³

Wat Knoope & Bunnik echter nalaten te vermelden in hun artikel, maar wat we niet buiten beschouwing kunnen laten, is dat de afkalvende steun uit de moslimwereld niet de enige reden is dat de invloed van al-Qa'ida's 'netwerk van netwerken' steeds verder afneemt. Die afname is ook een direct gevolg van jarenlange militaire repressie tegen de lokale takken van al-Qa'ida. De strijd tegen radicaal-islamitische groepen was in de jaren '80 en '90 al begonnen in bijvoorbeeld Egypte, Jordanië en Algerije, maar zij werd na 9/11 verder opgevoerd. Zo zijn sinds 2001 in Algerije de meest radicale en gewelddadige aanhangers van de Noord-Afrikaanse tak van al-Qa'ida opgespoord en hard aangepakt door de autoriteiten, terwijl sympathisanten werden losgeweekt van het netwerk en zijn gere-integreerd in de samenleving. In Irak hebben de Verenigde Staten tezamen met de tribale *Sabwa*-beweging¹⁴ een hevige strijd gevoerd tegen Irakese al-Qa'ida-milities en hun leiders. Saoedi-Arabië heeft sinds 9/11 honderden cellen van al-Qa'ida opgespoord en bijna alle leden gevangen gezet of geëxecuteerd. Kortom, het *militair optreden* tegen al-Qa'ida is aanzienlijk en heeft het 'netwerk van netwerken' zware klappen toegebracht. De afnemende invloed van al-Qa'ida kan dan ook slechts ten dele worden toegeschreven aan de dalende populariteit in moslimlanden, een conclusie die relevant is voor de toekomst van de organisatie.

Bankroet of doorstart?

Luidt de 'Arabische lente' dan definitief het einde van al-Qa'ida in? Is, met andere woorden, al-Qa'ida bankroet, zoals Knoope & Bunnik beweren? Hoewel deze redenering zeker hout snijdt, is enige twijfel gerechtvaardigd vanwege de flexibiliteit van de organisatie, het voortbestaan van allerlei grieven in de moslimwereld en de onzekere toekomst van het Midden-Oosten. Al-

Qa'ida is immers steeds minder gericht op de harde kern rond (nu wijlen) Bin Laden en steeds meer op lokale netwerken en een brede ideologie. Hoewel ook deze twee laatstgenoemde zaken het afgelopen decennium deuken hebben opgelopen, geeft hun bestaan en hun erkenning door de leiders van de organisatie aan dat al-Qa'ida geen rigide club is, maar een groep die haar gewicht kan verschuiven naar verschillende zwaartepunten, als dat zo uitkomt. Dit geldt in zekere zin zelfs voor de kritiek van sommige radicale ideologen op de vele burgerslachtoffers: hoewel dit soort kritiek gezien kan worden als gebrek aan eenheid, getuigt zij ook van de wil tot zelfreflectie en daarmee van de potentie tot het heruitvinden en heropleven van de organisatie.¹⁵ Juist deze flexibiliteit stelt al-Qa'ida wellicht in staat gebruik te maken van het eventuele machtsvacuüm in bijvoorbeeld Libië en Egypte, temeer omdat het de autoritaire regimes in die landen waren die hen vaak keihard bestreden en zo beletten voet aan de grond te krijgen. Met het wegvallen van deze regimes is dan ook een belangrijk obstakel voor al-Qa'ida weggenomen, wat hen in staat kan stellen weer gewapende activiteiten te gaan ontplooiën in die landen.¹⁶

Tegelijkertijd heeft de 'Arabische lente' natuurlijk geen einde gemaakt aan de vele grieven die er zijn in de moslimwereld en waar al-Qa'ida zo slim op inspeelt. Verreweg de meeste Arabische regimes zitten er nog gewoon, Afghanistan biedt voorlopig weinig hoop, de situatie in Irak is weliswaar sterk verbeterd, maar zij loopt zeker nog niet op rolletjes en conflicten rond Kashmir, Tsjetsjenië, de Noordelijke Kaukasus en uiteraard de Palestijnen bestaan nog steeds. Daarnaast is ook de hoopvolle ontvangst door veel moslims van de Amerikaanse president Obama omgeslagen in teleurstelling en frustratie, omdat zijn beleid in de regio tot nu toe géén wezenlijk verschil maakt. De recente Westerse militaire interventies in Libië en de liquidatie van Bin Laden hebben dit voor sommigen alleen nog maar onderstreept en lijken al-Qa'ida zelfs gelijk te geven in hun stelling dat de Verenigde Staten slechts hun eigen belangen nastreven en erop uit zijn de moslimwereld te overheersen.

Daar komt nog bij dat zelfs in de landen in het Midden-Oosten waar revoluties succes hebben geboekt, de uitkomst nog verre van zeker is. Dit geldt in de eerste plaats natuurlijk voor Libië, waar nog steeds een verwoede strijd gaande is, maar ook voor een land als Egypte, waar het aanvankelijke enthousiasme gemdempt wordt door de blijvende invloed van het le-

ger en het toenemende geweld van extremisten tegen christenen en soefi's. Bovendien, zelfs als Egypte en Tunesië er werkelijk naar streven goed functionerende democratieën te worden, zal dat proces vermoedelijk niet vlekkeloos verlopen. Het is goed mogelijk dat al-Qa'ida in zo'n situatie tegenstellingen en verschillen in deze samenlevingen gaat uitbuiten om weer voet aan de grond te krijgen.¹⁷ En mocht democratisering helemaal mislukken, dan zullen de woordvoerders van al-Qa'ida uiteraard vooraan staan om mensen erop te wijzen dat zij dat allang hadden zien aankomen. In dat geval zal de 'Arabische lente' niet het bankroet van al-Qa'ida zijn, maar wellicht het begin van haar succesvolle doorstart.

Floor Janssen werkt als *research fellow* bij de *Conflict Research Unit* van Instituut Clingendael. Zij richt zich in haar onderzoek op het Midden-Oosten en Noord-Afrika.

Joas Wagemakers is docent aan de afdeling Islam & Arabisch van de Radboud Universiteit Nijmegen en *research fellow* bij Instituut Clingendael, waar hij onderzoek doet naar intellectuele debatten en trends in Saoedi-Arabië.

Noten

- 1 Anno Bunnik & Peter B.M. Knoope, 'Geweldloze opstand in de Arabische wereld bevestigt bankroet van Al Qaeda', in: *Internationale Spectator*, jrg. 65, nr. 4, april 2011, blz. 167-169. Het citaat staat op blz. 169.
- 2 Jason Burke, *Al-Qaeda: The True Story of Radical Islam*, Londen & New York: I.B. Tauris, 2004 [2003], blz. 8-14.
- 3 Zie Lawrence Wright, 'The Rebellion Within: An Al Qaeda Mastermind Questions Terrorism', in: *The New Yorker*, 2 Juni 2008, www.newyorker.com/reporting/2008/06/02/080602fa_fact_wright?currentPage=all (4 april 2011). Zie ook Will McCants' 13-delige behandeling van een van Sayyid Imams boeken op www.jihadica.com/the-denudation-of-the-exoneration-part-1/ (deel 1, 4 april 2011).
- 4 Joas Wagemakers, 'Reclaiming Scholarly Authority: Abu Muhammad al-Maqdisi's Critique of Jihadi Practices', in: *Studies in Conflict and Terrorism*, vol. 34, no. 7, juli 2011, blz. 523-539.
- 5 Omar Ashour, 'Lions Tamed? An Inquiry into the Causes of De-Radicalization of Armed Islamist Movements: The Case of the Egyptian Islamic Group', in: *Middle East Journal*, vol. 61, no. 4, 2007, blz. 596-625; Roel Meijer, 'Commanding Right and Forbidding Wrong as a Principle of Social Action: The Case of the Egyptian al-Jama'a al-Islamiyya', in: Roel Meijer (red.), *Global Salafism: Islam's New Religious Movement*, Londen: Hurst & Co., 2009, blz. 189-220.
- 6 Fawaz Gerges, *The Far Enemy: Why Jihad Went Global*, Cambridge enz.: Cambridge University Press, 2005, blz. 200-214.
- 7 *Los Angeles Times*, 15 december 2009.
- 8 Zie bijv. Raffaello Pantucci, *A Typology of Lone Wolves: Preliminary Analysis of Lone Islamist Terrorists*, Londen: The International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence, 2011.

- 9 Zie bijv. Rik Coolsaet, 'Al-Qaeda. The McDonalds of Terrorism', in: *Al-Qaeda: The Myth. The Root Causes Of International Terrorism and How To Tackle Them*, Gent: Academia Press, 2005, blz. 51-56, Marc Sageman, *Leaderless Jihad: Terror Networks in the Twenty-First Century*, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 2008, Bruce Hoffman, 'The Myth of Grass-Roots Terrorism. Why Osama Bin Laden Still Matters', in: *Foreign Affairs*, vol. 87, no. 3, 2008.
- 10 *BBC News*, 10 november 2005.
- 11 *BBC News*, 12 december 2007.
- 12 Scott Helfstein, Nassir Abdullah & Muhammad al-Obaidi, *Deadly Vanguard: A Study of al-Qa'ida's Violence Against Muslims*, West Point: Combating Terrorism Center, 2009, blz. 2.
- 13 World Public Opinion, *Public Opinion in the Islamic World on Terrorism, al Qaeda, and US Policies*, University of Maryland: Program on International Policy Attitudes, blz. 20-24.
- 14 Zie bijvoorbeeld Myriam Benraad, 'Iraq's Tribal "Sahwa": its rise and fall', in: *Middle East Policy*, vol. 15, no. 1, voorjaar 2011, blz. 121-131.
- 15 Dat radicale groepen dit zelf ook inzien, blijkt bijvoorbeeld uit de oprichting van de *Groupe Salafiste pour la Prédication et le Combat* (GSPC, later bekend als Al-Qa'ida in de Islamitische Maghrib) als minder extreem alternatief voor de nietsontziende *Groupe Islamique Armée* (GIA) in Algerije en recente uitlatingen van Ayman al-Zawahiri over burgerslachtoffers. Zie voor dit laatste Nelly Lahoud, 'Ayman al-Zawahiri's Reaction to Revolution in the Middle East', in: *CTC Sentinel*, vol. 4, nr. 4, april 2011, blz. 4-5.
- 16 *The Economist*, 2 april 2011, blz. 21-22; Alison Pargeyer, 'Are Islamist Extremists Fighting Among Libya's Rebels?', in: *CTC Sentinel*, vol. 4, nr. 4, blz. 9-13.
- 17 Philip Mudd, 'How the Arab Spring Could Embolden Extremists', in: *CTC Sentinel*, vol. 4, nr. 4, blz. 7-9.